

Dr. Takáts László orvosezredes

Hadigondozás a Rákóczi-szabadságharc idején

Midőn II. Rákóczi Ferenc az ezernyi sebből vérző, igen súlyos társadalmi és gazdasági nehézségekkel küzdő ország szabadságharcát nyolc éven keresztül vezette, arra is tudott energiát és anyagi eszközöket fordítani, hogy a hadbavonultak hozzátartozóiról, rokkantokról, özvegyekről és árvákról gondoskodás történjék. A hadigondozás megvalósítása a kuruc államvezetés legszebb, leghumánusabb intézkedései közé tartozik, de illúzió rontás nélkül meg kell állapítanunk, hogy a gondoskodásnak nagyon indokolt politikai okai is voltak. Szinte politikai kényszerként jelentkezett abban a népi hadseregben, amelyben a harcoló tömeg, a véráldozatokat és anyagi megpróbáltatásokat leginkább szenvedő jobbágy parasztság soraiból került ki. A vetési pátens¹ már biztosította a hadviselő jobbágy részére hogy felesége, családja a közteherviseléstől mentesítve legyen. A birtokos osztály számára, saját rendi érdekeinek védelme mellett, csak másodrendű kérdés volt a jobbágyok sorsa, kívánsága, reménye. A Rákóczi intézkedéseit megakadályozni igyekvő birtokos nemesség magatartása miatt, a jobbágyságnak tett engedmények hatásossága fokozatosan csökkent, egyre súlyosabbá vált az otthonmaradottak, a rokkantak, a hadiözvegyek és árvák sorsa. Ez visszhangzik a fejedelemhez írt panaszok, kérések, instanciák százaiban (*Esze Tamás*²).

Tekintettel arra, hogy Magyarországon a lexikonok pár soros adata mellett alig lehet találni a hadigondozás történetéről valami áttekintést, ezért a kurucok hadigondozási viszonyainak tárgyalása előtt egy kis történelmi összefoglalást adok a kérdéstről.

A rokkantak megbecsüléséről, gondozásáról már az ókorból vannak szórványos adatok, bár kis számuk miatt messzemenő következtetés levonására nem nyújtanak megbízható alapot. Athén nemcsak anyagi juttatásban részesítette a rokkantjait, hanem az ünnepi játékokon az első sorokban tartott fenn számukra díszhelyet. Macedoniai Nagy Sándor a háború veteránjait és rokkantjait példaképpül állította a fiatal katonák elé, de pénz és földjuttatásokkal is igyekezett azok nyugodt életét

¹ Köpeczi B.—R. Várkonyi A.: II. Rákóczi Ferenc, — Bp. 1955. Művelt Nép. — 127. l.

² Esze T.: Kuruc vitézek folyamódványai, 1703—1710. — Bp. 1955. Zrínyi. — 57—58. l. és passim.

megalapozni. Herodotos arról ír, hogy a veteránok részére Egyiptomban létesítettek telepeket, a rokkant katonákat a templomok közelében helyezték el (Thebai). Isz. u. a 4. században Nagy Konstantin „lóotropheion”-ban, a 6. században Justinianus „orphanotropheion”-ban helyezte el az ápolásra szoruló rokkantakat.³ Az ókori Rómában járadékot és földet kaptak az invalidusok, sőt a pogány templomok bevételüknek bizonyos hányadát erre a célra voltak kötelesek átadni.

Közelebbi emlékek már csak a kereszties háborúk korából maradtak fenn. Még hazánkban is egymás után létesültek egyházi és lovagrendi kórházak a háború sebesültjeinek és rokkantjainak felvételére (Pécsvár, Csurgó, Bács, Eger, Pozsony, Újbánya, Szeben stb.).⁴

Alig található adat a lovagkört követő és katonailag zsoldoskorszaknak nevezett időből. Annyit el kell fogadnunk, hogy éppen ebben a korban vetődött fel a zsoldosról való egészségügyi gondoskodás szükségessége (drága pénzen, hosszú időn keresztül kiképzett katonákat sokat ért, de újoncból 2—3 sem ért fel egy öreg katonával).⁵ A rokkantak sorsa azonban vajmi keveset érdekelt a haszonleső zsoldoskapitányokat. A mozgásra még képesek a csapatnál maradtak, kísérték a hadjáratban, regélésükért, lantolásukért várva a lehulló alamizsnát. Legtöbbjük sorsa inkább a koldusbot volt, legfeljebb csak a teljesen magatehetetlenek kerültek az egyházi ispotályba. Európában állítólag, de nem bizonyíthatóan, a 13. században a francia Fülöp Agost alapított volna kórház-szerű menhelyet, de ténylegesen csak 1576-ban jött létre Párizsban az ún. Maison de charité chrétienne.⁶

A 17. században kialakuló állandó hadseregekben a katonákról való gondoskodást nem valami egyszerre fellépő filantrop szemlélet hozta magával, hanem a reneszánsz korától egyre erősödő humanista gondolkodás, a nyugati országokban a kereskedelem és ipar fejlődésével szóhoz jutó polgárság, nem utolsósorban az angol és németalföldi polgári forradalom bírt döntő jelentőséggel. Nem véletlen, hogy a világkereskedelmi hegemoniára törő, örökös háborúban álló XIV. Lajos alapította Európában, az alig igazolható Konstantin, Justinianus és Fülöp Agost-féle kezdeményezéstől eltekintve, az első rokkantkórházat 1669—1671 között. Megelőző időkben itt is éppúgy, mint Európa más országaiban, kolostorokban, menhelyeken voltak elhelyezve a tehetetlenek. A 30 éves háború után a feleslegessé vált katonák és rokkantak valóságos csapással Európára: koldultak, fosztogattak, ki nem elégítésükkor gyújtogattak. Ezért kerültek Richelieu korában zár alá a Hôpital de la Pitie-ben a súlyos rokkantak, a többieket várakba irányították kisebb szolgálatra, de Párizsból kitiltották őket. A XIV. Lajos által épített Hôtel des Invalides St. Germainben állt, valósággal csodájára jártak akkor Európában. — A nem teljesen rokkantakat továbbra is várakban helyezték el. Az invalidusház fénykorát I. Napoleon császársága alatt érte el.⁷ — Angliában 1680 körül Chelsea-ban a szárazföldi, a század utolsó évtizedében Greenwichben a tengeri haderő rokkantjai részére létesítettek orvosi és sebészi kezelést biztosító otthont.⁸ — Ausztriában Savoyai Jenő korában a bécsi Allgemeines Krankenhaus szolgált a kezelésre szoruló rokkantak felvételére, de rokkantkórházat csak a 18. század első negyedében építettek Bécsben, Prágában, Nyitrán, Pesten stb. — A cári Oroszországban már 1682-től monostorok voltak kijelölve, de néhány város is köteles volt bizonyos számú súlyos rokkantat fogadni és gondozni (Pétervár, Reval, Kiev); rokkantkórházat csak a 18. században építettek.⁹

³ Haberling, W.: Die Entwicklung d. Kriegsbeschädigtenfürsorge von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. — Berlin. 1918. Hirschwald. — 14. l. — Meyer's Conversations-Lexicon. 1—52. k. — Amsterdam, Paris, Philadelphia. 1840—1855. — 16. k. 809. l.

⁴ Linzbauer, X. F.: Codex sanitariorum-medicalis Hungariae, I—III. — Buda. 1852—1856. Egy. Ny. — I. k. 2., 4., 25., 45., 47., 69., 83., 109., l. (68. l.: „Pro recreatione debillium, consolatione infirmorum...”).

⁵ Kirchenberger, S.: Geschichte d.k.u.k. österreich-ungarischen Militär-Sanitätswesens. — Wien. 1885. Saffa. — 166. l. — Szemeka, Sz.: Medicina voennaja. — Enciklopedicszkij szlovarj voennoj medicini. I—V. — Moszkva, 1946—1948. Gosz. Izdat. Med. Lit. — III. 229—230. l. — Takáts L.—Takáts E.: Adalékok a XVII. század fordulójának katonaegészségügyéhez. — Honvédelem. 1966. XVIII. — 324. l.

⁶ Haberling, W.: Die Entwicklung... i. m. 10., 36. l.

⁷ Uo. 41. l. — Hübner, I.: Neuvermehrtes und Verbessertes Reales Staats-, Zeitungs-, und Conversations-Lexicon. — Regensburg u. Wien. 1761. Hübner — 547. l. — Nouveau Larousse, I—II. — Paris. 1948—1949. — 1009. l. — Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, I—XX. — Wien. 1876—1892. Gen. Stab. — I. k. 534. l.

⁸ Haberling, W.: Die Entwicklung... i. m. 54—55. l. — Molodcov, N.: Invalid vojnü. — Encikli. Szlov... i. m. II. k. 896—900. l. — Vvedenszkij, B. A.: Bolsaja szovjetszkaja enciklopedia. 1—51. k. — Moszkva, 1949—1958. Gosz. Naucsn. Izd. 17. k. 610. l.

⁹ Frobenius, H.: Militärlexikon. — Berlin. 1901. Oldenburg. — 343. l. — Vvedenszkij B. A.: Bolsaja szovj. encikli... i. m. 17. k. — 611. l.

Ut

Magyarországon Széchenyi György esztergomi érsek 1692-ben az ún. V. sz. végrendeletében 157 ezer forintot hagyományozott arra a célra, hogy Pesten létesítsenek a török háború rokkantjai számára kórházi otthont („... fundavi Pesthii hospitale pauperum. In quo recipientur tempore belli militares pauperes...”) A kórházat végülis csak 1716—27 között építették meg a mai városháza épületében és 1728-ban nyílt meg¹⁰.

A Rákóczi-kori iratokból az tűnik ki, hogy a rokkant, hadiszolgálatra alkalmatlan (inhabilis) fogalom értelmezése nem volt egységes, főleg nagyon különbözők voltak azok a módszerek, amelyekkel a hosszú háború sérültjeiről gondoskodtak. Az bizonyos, hogy a sebesülésből vagy betegségéből származó rokkantság azonos elbírálás alá került. Jó néhány invalidus kérésének elintézéséből azonban az is kitűnik, hogy a megelőző keresőképesség csökkenését vagy elvesztését is tekintetbe vették. — Az orvos- és társadalomtudomány akkori fejlettsége, főleg pedig az ország rossz gazdasági helyzete miatt, átfogó és kifinomult gondozási formák nem alakulhattak ki.

Az orvosi és sebézi ellátás eredményességét nem lehet pontosan nyomon követni, ezért elmosódik a határ a könnyebb vagy súlyosabb sebesültek és a harcképtelenné vált rokkantak között. Midőn a rokkantak sorsát akarjuk figyelemmel kísérni, feltétlen számolnunk kell azokkal a hónapokon keresztül, esetleg éveken át kezelés alatt levő sérültekkel és betegekkel is, akik gyakorlatilag már kezdettől rokkantaknak voltak tekinthetők. Hasonló a helyzet a kórházakban, különösen az ún. curatoriumokban (lábadózó kórházak) kezelt sebesültek és idült betegek esetében.

A sebesültekről, a rokkantokról, az otthonmaradt családról, hadiözvegyekről és árvákról történő gondoskodás egy komplexumba tartozik és egészségügyi problémát jelent még akkor is, ha több szociálpolitikai és gazdasági vonása van, mint pl. az özvegyek, árvák gondozásának. Rákóczi a hadigondozás politikai jelentőségét jól látta, ezért legtöbbször maga, vagy udvari kancelláriája foglalkozott a segélyezési kérésekkel. Gondos megfontoltsággal intézte a fejedelem a rengeteg folyamodó kérését, a döntés előtt megkövetelte a megbízható igazolást a kérelmező parancsnokától, vagy csapatjabeli főtisztától. Csak a ténylegesen rászoruló kapott, sokszor talán kicsinynek is látszó segélyezést, de többet az ország anyagi helyzete alig tett lehetővé.

A hadbavonultak hozzátartozóiról, hadiözvegyekről és árvákról való gondoskodásnak már lényegesen kevesebb történelmi előzménye volt. Magyarországon az első árvaházak 1763-tól létesültek, amelyekbe a század vége felé már a katonák árváit is felvették. Ugyanekkor az ellátatlan hadiözvegyek és árvák gondozásába is bevonták a polgári hatóságokat, a gondozást vállalóknak pénzbeli térítést adtak. — Poroszországban csak 1793-tól történt szervezett gondoskodás a hozzátartozókról.¹¹

Nem óhajtok részletesebben foglalkozni a földjuttatás, a végelbocsátási összeg, a pénzjáradék, a bizonyos állások odaítélésénél biztosított előny történetével. Mindössze azért elevenítem fel, mert a kuruckorban is találkozunk hasonló kedvezményezésekkel.

¹⁰ B. Szabó L.: A Sárvár-Felsővidéki Gróf Széchenyi család története, I—III. — Bp. 1911—1923. Stephaneum — I. k. 200., 719. l. — *Engländerne Brüll K.*: Orvosok és kórházak Pest-Budán. — Bp. 1930. Novák. — 57. l.

¹¹ *Frauenholz, E.*: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heereswesens, I—V. — München. 1940. Beck. — IV. k. 339—340. l. — *Gorvay Gy.*: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, I. — Bp. 1953. MTA. — 144. l. — *Linzbauer, X. F.*: Codex . . . i. m. II. k. 404., 467., 571., III. k. 41., 232., 523. l. — Sammling aller kk. Verordnungen und Gesetze von J 1740. bis 1780. I—VIII. — Wien. 1876. Mössle. — II. k. Nr. 335., III. k. Nr. 510.

A kuruckori rokkantellátással kapcsolatban szólni fogok az egyszeri segélyekről, majd a tartósabb segélyezési-ellátási formákról, végül a rokkant-ház létesítésének nem lebecsülhető elgondolásáról. Az otthonmaradt feleség, gyermekek, hadiözvegyek és árvák gondozását csak olyan mértékben tárgyalom, amennyiben az a rokkantellátással azonosságot, vagy hasonlóságot mutat. A családtagok gondozásának szociálpolitikai jelentőségét *Esze Tamás* forrásmunkájának bevezető részében lényegében kifejtette, az instanciák százaival alaposan alátámasztotta.¹² Megalapításait mindössze néhány adattal és egyéni meglátással fogom kiegészíteni. i ll

1. Az anyagi támogatás különböző formái

A kuruckorban az anyagi támogatás többféle módját alkalmazták. Szinte természetesnek mondható a sebészi és gyógyszerköltség megtérítése. Pénz- és gabonasegélyeken túlmenően találkozunk adó- és vámkedvezmény nyújtásával, kórházi elhelyezéssel, birtok vagy birtokhasználati jog adományozásával stb. Lényegében, mutatis mutandis, azokat az eljárásokat alkalmazták, amelyek az akkori Európa kulturállaiban szokásosak voltak.

a) A *gyógyítási költségek megtérítése* általános segélyezési módnak tekinthető. Azokról a sebesültekről szeretnék külön megemlékezni, akiknek instanciájából (kérvény) még nem tűnik ki, hogy rokkantan kerültek haza. Feltétlen ide kell számítani mégis a hónapokkal, esetleg évekkal előbb sebesülteket, akik csak a „borbély-költség” megtérítéséért folyamodtak. A vöröskői csatában sebesült Tömösváry György és Tirpák Tamás 4—5 hónapig kezeltették magukat, de nem gyógyultak meg. Több mint egy évig kezelte már sebéss Bánfalusi Gergely, Baranyai János és Gyürki Pál katonákat, akik végül is a sok költség miatt anyagilag tönkrementek, sőt gyógyíthatatlanokká váltak. Egy-két év után folyamodik a borbélyköltségért Bányai Mihály, Csonka István, Kovács János, Német János, Török Péter kuruc katona, közöttük tiszt is. A kérésekben úgyszólván mindenütt szerepel, hogy „tehetlenné tétetett”, „ki nem gyógyulhatott”, „alkalmatlan vagyok” stb. Nem óhajtom az eseteket tovább sorolni, hiszen már ezek is bizonyítják, hogy a sebesültek közül sokan állottak különböző kezelés alatt, bár kezdetől alig volt kilátás harcképességük visszanyerésére. A fejedelem resolutioiban (döntés) a sebészi és gyógyítási költségre 10—30 Ft körüli térítést határoz meg és rendszerint utasítást ad, hogy a további kezelés módjában, árában az ezred főtisztjei alkudjanak meg a helyi borbélysebésszel. További segítséget jelentett ezeknek a súlyos sebesülteknek, hogy a betegség tartamára megkapták elmaradt illetményüket. Olyan döntés is olvasható pl. Kurucz Gyurka katonánál, hogy részére „passus adatott akár mely vármegyében található orvoshoz való menetelre”.¹³

A felsorolt instanciák csak részben utalnak arra, hogy a borbélysebészek munkájának effectusa gyenge volt. Az a nem is kis számú kérvény, amelyben többszöri sebesülésről, majd újbóli harcbaállásról írnak, míg végleg szolgálatképtelenné váltak, arról győz meg bennünket, hogy a gyógy-

¹² *Esze T.*: Kuruc vitézek... i. m. 42—54. l.

¹³ *Thaly K.*: Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve, 1706—1709. — Bp. 1901. MTA. — 630. l.: Kurucz Gyurka. — OSZK. Fol. Hung. 1389/4.—18—21. l. — A rénes forint értékének megbecsüléséhez néhány ár: egy katonaló, vagy egy pár vágóökök egyaránt 25—25, egy pár kordován csizma 2, finom borjúbórból 1 és fél r. ft. („Marosvásárhelyi limitáció” szerint. — OSZK. Fol. Hung. 1389/22. — 198—221. l.)

eredmények mégsem voltak egészen elhanyagolhatók. Ilyen indirekt adatokat is fel kell használni a kuruckori gyógyítás helyzetének értékelésénél.

Az első évek instanciáiból a bizakodás, összetartás, a harcos szellem sugárzik. Nyilván akkor még a katonák minél előbb gyógyulni és harcolni akartak, de a társadalom segítése is hatékonyabb volt. Rendszerint csak a sebészi és gyógyítási költség megtérítését kérték. A szabadságharc második felében a sebesült is sok volt, a lakosság nyomora fokozódott, a német és rác dúlások, a falvak felégetése miatt hányódtak a családok, javaik veszendőbe mentek, a lelkesedés csökkent. Mindezek következtében a gondozásnak szervezett formáját kellett létrehozni.

b) A *szervezett anyagi segítség* első csiráit megint a katona-tömegek között, a csapatnál találjuk. A reguláris hadsereg felállításával, 1705-től, a katonák tudtával és hozzájárulásával, *cassa publica*-t és abban ispotályi alapot hoztak létre.

Két Rákóczi-kori tanulmányomban is írtam már az ispotályi alap képzéséről és annak gyógyszer beszerzésére, sebészek fizetésére, hadifogságból szabadultak segélyezésére történő fordításáról.¹⁴ Most arról szeretnék szólni, hogy ugyanebből fedezték a rokkantak kezelését, gondozását, hadiözvegyek és árvák segítségét, egyszóval az ispotályi alap a hadigondozás célját is szolgálta. 1707-ig a hadbiztosság „központi alapként” kezelte a havi illetményből levont 1—1 dénárt, vagy polturát (fel-péNZ), ugyancsak az őszi és tavaszi mustra alkalmával minden forint után egy-egy ízben levont „számpénzt”, valamint a távollevők illetményét. A hadbiztosság azután megfelelő elszámolás ellenében utalványozott az ezrednek, sebészeknek, felállított kórházaknak, kötőzhelyeknek. Rákóczi már 1707 előtt is gyakran utasította az ezred fizetőmesterét, vagy a commissariatust, hogy rokkantaknak kezelési költséget és segélyt fizessenek. Ezért is kérték az ezredék, hogy maguk kezelhessék az ispotályi alapot (Szent-Iványi, Zay ezred kérése).¹⁵ Még az országos rendezés után is kaptak utasítást az ezredék a segélyezésre, hogy ne számítson mindenki az ország kasszájára. („Nem sufficiálvan mindenfelé az ország cassája . . .”)¹⁶ Az egyre szaporodó sebesültek, rokkantak, az újabb és újabb kórházak felállítása miatt az ónodi országgyűlésen országos rendezést határoztak el.

Az 1707. évi ónodi országgyűlésen az árulók, a hűségesküt megtagadók elkobozott javaiból *országos ispotályi alapot* hoztak létre. A hadigondozáson kívüli egyéb rendeltetéséről itt nem szándékozom megemlékezni. — A határozatok 11. articulusa (törvénycikk) szerint: „... a' hadakozásban megsérültek, vagy más nyavalya által megromlott, igye-fogyottakká, és a' szolgálatra elégtelenné tétetett Vitézeinknek, 's Hazánk Szolgáinak, úgy azok közül fegyver miatt el estek, vagy másként ki múltak Özvegyeinek, s' Árváinak segedelmekről, és tápláltatásokról tételessé gondviselés.” Az articulus szellemében utasítja Rákóczi a Gazdasági Tanácsot, hogy az arra jogosultakat „végye olly rendben, hogy azoknak szükségekrül provideáltathassék . . .” (1—2. sz. ábra). Az Eperjesi Gazdasági Adminisztráció 1707. aug. 26-án már eszerint gondoskodik a rokkant Győri Péterről és családjáról, a Szirmay-

¹⁴ Takáts L.: Rákóczi hadseregének gyógyszerellátásáról. — Honvédervos, 1970. XXII. 280—300 l. — *Ua.*: Néhány egészségügyi jellegű hadijogi kérdés a Rákóczi szabadságharc idejéből. — Honvédervos, 1969. XXI. 258—277. l.

¹⁵ OSZK. Fol. Hung. 1389/6. — 35—38. l. — Uo. 1389/18. — 184—185. l. — Uo. 1389/22. — 151. l.

¹⁶ OSZK. Fol. Hung. 1389/8. — 272—275. l. — OL. Rákóczi szh. It. G—16. I. 2. d. No. 507.

A sebek miatt meg-romlott, igye-fogyott, és a hadakozásra alkalmatlanná tétetett Vitézlk Rendnek, azok Arváinak, és Özevegyeinek tápláláfokrol-való gondviseles rendeltetik.

TIZENEGYEDIK ARTICULUS.

A Zt kívánván állapotunk köz Java, a Vitézlk Rendnek, és Hazánk szolgálatyában lévőknek vizsgáláfokra nézve, hogy a hadakozásban meg sérülteknek, vagy más nyavalya által megromlott, igye-fogyottakká, és a szolgálatra elégtelenekké tétetett Vitézeinknek, s Hazánk Szolgáinak, úgy azok közzül fegyver miatt el estek, vagy másként ki múltak Özevegyeinek, s Arváinak segedelemkről, és táplátatáfokrol tétetettek gondviseles, a ki által tengődhesse- nek, és előbbeni egésfégekre térvén, úgy mások-is a hadakozásra, és Országunk szolgá- lattyára lehessenek alkalmasabbak, kézebbek, és serényebbek. Az e napokban Or- szágunk Izámára el-foglalt, úgy ezentúl, akar a *Confederatio* ellen vétkezteknek, vagy vétkezendőknek, akar más következendő történetekből Jászáfaiakat el-vezzendő akar mely Hazánk Lakosáinak el-foglalandó, és *confiscalandó* Javai találtatnának, azokat meg-jelentett, nyomorúságra, s gyámoltalanságra jutott, és Országunk szolgálatyára alkalmatlanná tétetett Vitézeinknek, s az ollyaténok Özevegyeinek és Arváinak tápláláfokra, és tengeté- sek: fordítatni rendeltük, és végeztük, fenn-hagyván azoknak, a kik az ollyatén Jászáfokhoz igazán közököt avathatnák, helyes kerefettyeknek igazságos Jursát. És hogy az ollyan nyomorúságban esteknek, Felsőges Vezérlk FEJDELMŰN A *fundanok*pecu marad- sok alkalmasóságára bizonyos helyfégeket rendellyen, el-vezéztük.

1. sz. ábra: A hadigondozásra vonatkozó cikkely az ónodi törvényekből. (OSZK. Fol. Hung. 1389/22. — 252—257. 1.)

Indecimo. En nyomorodra és sebesiteren Házviselek- nek, úgy azok Özevegyeinek és Arváinak közzül, tápláfokra in forma fundanoni s rendeltetett jászáfokrol végye olly rendben hogy a jászáfok közzül, gekerül providenálásba nek. Nem különben a Róman által jászáfok iránis, cöriállyon ollyan rend- del hogy az mostani uródes közegetekéde inen sabbisronajok; Et bá valamely saszviseleknek Praxionalisok mi általunk reatváramat, azokar elegiték ki.

2. sz. ábra: Rákóczi utasítása a Gazdasági Tanács részére a gondozásra szoruló számbavételére és ellátására. (OSZK. Fol. Hung. 1389/6. — 25—27. 1.)

féle elkobzott birtok jövedelmének terhére, „mivel Kegyelmes Urunktól praecise az sebeseknek, a' fegyver miatt megbénultaknak subsistentiajokra rendeltetett”.¹⁷

A kérelmező a fejedelem vagy kancelláriája által jogosnak ítélt segílyt az udvari pénztárból, raktárakból, a commissariatustól, vagy az ezred fizető mesterétől kapta meg. A fennmaradt elszámolások nagyon hiányosak ahhoz, hogy a kifizetett segíly összegét globálisan meg lehetne becsülni. A rokkant vagy özvegy általában 3 havi zsoldnak megfelelő segílyt kapott, ami az esetek többségében kb. 6 forintot jelentett (Filep Gáspár megvakult katona, de Porcsalmi commissarius elszámolásai szerint még többen is kaptak 4—4 havi illetménynek feltüntetett 14,60—14,60 forintot).¹⁸ Hogy tiszt vagy tisztii hozzátartozó lényegesen nagyobb segílyt kapott (egyik zászlótartó 165, másik 120, egy hadnagy 100, tiszt özvegye 96 forintot, de volt olyan is, aki csak 10—15 Ft-ot), nem Rákóczi elfogultságát, vagy „feudális szemléletét” tükrözi, hanem azt, hogy a tiszteknek az illetménye lényegesen magasabb volt. A vezető állomány fokozott anyagi megbecsülése nem csupán a feudális társadalom sajátossága. Ezzel szemben elutasítja tiszt kérelmét is, ha nem tartja indokoltnak, vagy időszerűnek: „az mostani statusa hazánknak nem engedheti... Jobb statusban hozván Isten hazánk dolgait és akkoron instans hívünk... várhattya kegyelmességünket...”¹⁹

Jó néhány esetben találkozunk olyan döntéssel, hogy a fejedelem a kérelmezőnek 8—10 köböl (3—3,5 mázsa) gabona kiadását rendeli el a saját, vagy valamelyik kincstári raktárból. A gabonasegély mértékének szabályozása 1708-ban, tehát a pénz elértéktelenedése után történt. Gregariusnak (közkatona) 4, tizedesnek 6, zászlótartónak 8, vice-hadnagynak 10, főhadnagynak 12 „kila” volt adható.²⁰

Amint látjuk, a rokkantak és hadiözvegyek számára az *egyszeri segíly* volt a gondoskodás leggyakoribb formája. A gyógyítási költségeket a fejedelem a segílyezésen felül adatta ki. Az egyszeri segílynek ismertetett mértékét minden bizonnyal maguk sem tartották elég hatékonynak, ezért — legalább egyes esetekben — a tartósabb ellátás feltételeit igyekeztek megteremteni.

A *huzamosabb segílyezésre* is van jó néhány bizonyítékunk. A nemesek részére birtokadományozás, vagy a nemesi felkelés alóli mentesítés (exemptio) már hosszabb időre szóló kedvezmény volt.²¹ Nem egyetlen családot érintett, de kedvezményt jelentett, hogy elesett portális hajdú helyett a következő évben nem kellett másikat kiállítani. Sokszor mentesíti a fejedelem az elesett katona feleségét, vagy munkaképtelen idős szüleit a beszállásolás, szekerezés, úrdolga alól, általában egy évre. Máskor a kereskedéssel foglalkozó rokkantnak, özvegynek szabad közlekedést biztosít a réveken és vámonon, sőt egyiknek-másiknak megengedett, hogy a táborokban kereskedhessék (kantinn). Rákóczi fennkölt szemléletére jellemző, hogy a legutóbbit özvegynek nem

¹⁷ OSZK. Fol. Hung. 1389/18.—190/v. 1.

¹⁸ Esze T.: Kuruc vitézek... i. m. Passim. — OL. P—396. Act. Rákóczián. (Károlyi lt.) — Ser. I. Irregistr. 1707. (Porcsalmi jelentése). — OSZK. Fol. Hung. 978. Protocolum expeditionum Francisci II. Rákóczi ab A. 1703. ad A. 1706. — 525—526. l. — Rénes forint értékét l. a 13. sz. lánj.-ben!

¹⁹ Esze T.: Kuruc vitézek... i. m. 62. l. és 286. sz. gyűjt. az 516. lapon: — OL. Rákóczi szh. lt. G—21. II. h. (Pag. 422.) — OSZK. Fol. Hung. 1389/19. — 289. l.

²⁰ *Bogdán I.—Papp Zs.—Szabó M.*: Kétszázéves gabonaszemek az Országos Levéltárban. — Agrártört. Szle. 1963. V. 1—2. sz. 50—63. l.: „nógrádi kila” = 37 kg. búza, vagy 36 kg. ketszeres, vagy 31 kg. rozsz. — OL. Rákóczi szh. lt. G—19. II. 3. H. Tom. V. (Pag. 78/v.) — OL. Rákóczi szh. lt. G—21. II. h. (Pag. 370.).

²¹ OSZK. Fol. Hung. 1389/11. — 1. l.

engedélyezte, nehogy az a katonák között gazdátlanul kallódjék. Az ismertett kedvezmények ebben az időben komoly segítséget jelentettek.²² Bármennyire szomorú, de arra is akadt példa, hogy a rokkant maga, vagy elesett katonája idősebb atyja koldulási engedélyt kapott. Az invalidusok koldulásának évszázados hagyományai voltak, de átnyúltak még a 20. századba is. Bercsényi még utasítást is adott toborzó és beszerző tisztjeinek, hogy kíméljék és segítsék az ilyen nehéz sorba jutott rokkantakat.²³

Tartós kedvezmény volt Újvárosi Szűcs János ezeres-kapitány 600 r. Ft-os évi járadéka. — Pol János és Kaliba János rokkantak érdekében Rákóczi utasítást adott az Eperjesi Gazdasági Adminisztrációnak: „... olly dispositiot tégyen Instáns HIVEINK IRÁNT, hogy esztendőnként bizonyos deputatumok a cassából rendeltetvén, lehessen megnyomorodott állapotjokhoz képest subsistentiájok... (megélhetésük)”.

Hasonló állandó ellátást kapott Diószegi József és Szabó János rokkant vitéz: a Gazdasági Tanácsnak Rákóczi parancsot adott, hogy „... subsistentiájáru provideáltasson az ispotálybéli proventusokból...”. — Torpács Márton elesett katonája özvegye és árvái részére pedig „ex fiscalibus annuatim 150 Ft-ot vagy ilyen erő portiot” juttatott. Ruska András és Gombkötő György a beszállásolástól kapnak immunitást, azonkívül Rákóczi 5 évre elengedi nekik taxás féltelek földjük után az adót.²⁴

Katona árváról történő egyik megkapó gondoskodást részletesebben ismertetem. Gencsy Zsigmond ezeres-kapitány özvegyének és árváinak adományoz (Ér-)Mihályfalván levő szárazmalmot. Az árva gyerek taníttatására pedig a következő utasítást adta Dobozy István debreceni bírónak: „... amint-hogy az fiának látván oskolában való járása idejét, kegyelmek kerestessen az városban néki olyan szállást, az holott mind tartása, mind oktatása rendi-hez képpes legyen fogyatkozás nélkül esztendőről esztendőre. Ruházatjáru is amikor szükségesnek látja Kegyelmed, provideáltasson”. — A nagyszombati csatában elesett Bolha János mostohafia, Csák Péter és Sáros-Pataki Nagy András János fia örökös felszabadítást kapott a jobbágyi terhek alól (manumissio). Rákóczi egyidejűleg prejudikálta nekik és maradékaiknak, hogy később kérhessék a nemesi rendbe való felvételüket.²⁵

A tartósabb gondozásra felhozott példák igazolják, hogy Rákóczi nemcsak átmenetileg akarta megoldani a rokkantak, özvegyek és árvák sorsát. Sajnos a tartós gondozásba vétel még az elintézett kérvények arányában is kevés, még elenyészőbb lehetett a rokkantak és inségbe jutott családtagok számához képest. A kuruc állam nehéz gazdasági helyzete mellett, a gondoskodásnak ez a foka is bizonyító erővel bír.

A többszöri sebesülés és betegségek miatt rokkanttá vált tisztek és leányosság egy része tovább harcolt, vagy pedig a törzseknél, Rákóczi udvarában stb. látott el könnyebb szolgálatot. Károlyi igazoló jelentést kért Limprecht kapitánytól, mikor azt hallotta, hogy nem egészséges személyeket „strázsára” rendelt ki. A válasz szerint ez az információ nem felelt meg a valóságnak.

²² Esze T.: Kuruc vitézek... I. m. Passim.

²³ Uo. 49. l. — OL. P-396. Act. Rákóczian. (Károlyi lt.) Ser. I. Keltezetlen, 5. csom. (Pag. 1.). — OL. Rákóczi szh. lt. G-19. II. 3. H. Tom. II. (Pag. 215/v.).

²⁴ Esze T.: Kuruc vitézek... I. m. 257., 258. sz. ir. a 469-470. lapokon. — OL. Rákóczi szh. lt. G-19. II. 3. H. Tom. II. (Pag. 164. Ruska), Tom. III. (Pag. 9: Torpács). — OSZK. Fol. Hung. 1389/18-190/v., 356., 358. l. — Rénes forint értékét l. a 13. sz. láb.-ben!

²⁵ OL. Rákóczi szh. lt. G-19. II. 3. H. Tom. II. (Pag. 13. és 154/v.). — OSZK. Fol. Hung. 1389/19. — 292. l.

Az Orosz Pál ezredbeli Jankafalvi György hadnagy, továbbá az egyik palatásezredben Diószegi József katona rokkantan, csonka kézzel évekig katónáskodott; hasonló helyzetben Somogyi Péter, Hegedűs Péter, Szabó János is csak akkor kérte elbocsátását és a segélyezést, amikor — Szentés István kuruc katona szavai szerint — „hasznomat sem veheti már a seregh”.²⁶

A többszöri sebesülés után rokkantan is szolgálatot vállalók esetében arra szeretnék rámutatni, hogy midőn azok ily módon a fejedelemhez, a szabadság eszméjéhez és csapatukhoz való hűségük bizonyítékát adták, ugyanakkor az ezrednek bizonyos megterhelést is okoztak (ellátás, kezelés). Hogy mindezt a katonák természetesnek vették, joggal tekinthető a fokozatosan kialakuló „vitélő rend” bajtársi, együvértartozási érzése megnyilvánulásának.

Kuriózusként, politikai és katonapolitikai szempontból érdemes pár szót szólni erről a „vitélő rend”-ről. Az 1708 decemberében tartott sárospataki országgyűlésen nyilvánvalóvá vált, hogy Rákóczi már csak a polgári vagy kismemesi sorból származó vezérekre (Czelder, Bottyán, Béri-Balogh) és a nincstelen nemesekből, de tömegében jobbágyokból álló katonaságára számíthat. Kezdt kialakulni és összekovácsolódni az a „vitélő rend”, amely velejéig átérezte, hogy sorsa legszorosabban összefügg a szabadságharc sikerével. A néhány városnak megadott hajdúszabadság a jobbágyság egésze szempontjából nem sokat jelentett. A pataki országgyűlésen az árulások folytán soraikban megritkult főnemesek és főpapok, de inkább a már ugyancsak ingadozó megyei középirtokos nemesek, utolsó fellángolásukban, elfogadták Rákóczi javaslatát a jobbágysors javításáról. Törvényerőre emelték, hogy „... amely jobbágy a szabadságharc végéig harcol, örökös szabadságot nyer maga és családja részére”. Nem volt itt szó általános jobbágyszabadságról, de nagyon komoly lépést jelentett a jobbágyok helyzetének megjavítása terén. Később született a döntés, már nem tudott hatásossága érvényesülni.²⁷ Az elmondottak alapján érthető a sok harcban megpróbált katonák együttérzése rokkant bajtársaikkal.

Már említettem, hogy a 16—17. században egyes országokban várakat, városokat jelöltek ki a rokkantak eltartására. A kuruckorban *városok is gondoltak rokkantakat* és ezért az ispotályi alaplóból ellenszolgáltatást kaptak, vagy sokszor inkább csak kellett volna kapniuk. A súlyos gazdasági helyzet miatt ez a gondozási forma megközelítőleg sem volt teljes értékű. Erős Gábor mustramester jelentéséből kitűnik, milyenek is találta 1708-ban két nagy tiszántúli városban a rokkantellátás helyzetét. „Feles Sebessek lévén és nyomorultul élvén, jól lehet Károlyi Sándor Úr dispositiójából Debreczen és Szatthmár Városai sub spe, hogy Szirmai Józsigibul mindenek refundáltanak (megtérítésre kerülnek), sokakkal jól tött, de sikerét eddig nem tapasztalván, nem csak nem annak rendi szerént bánnak velek, hanem már sokakat is fel hagytak ...”²⁸ (3. sz. ábra).

Debrecen történetesen a sebesültek és betegek ellátásából, a rokkantak befogadásából, de néhányszor az ellenséges dűlásból is alaposan kivette részét. Megható mégis Rákóczinak az a bizalommal teli levele, amelyben 1710. nov. 23-án utasítja a város bíróját és tanácsát, hogy vegyen pártfogásába egy csomó kitelepített családot. Az ellenség előnyomulása miatt Bars megyéből menekült katona-hozzátartozókat, hadiözvegyeket és árvákat kívánt itt elhelyezni: „... hogy abbul meg tessék hozzánk való Hűségtek hivsége és ezen

²⁶ Esze T.: Kuruc vitézek ... i. m. 145., 221., 229., 257., 284. sz. gy. a 305., 417., 428., 469. 513. lapokon.

²⁷ Kőpeczi B.—R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi ... i. m. 292—296. l.

²⁸ OSZK. Fol. Hung. 1389/10. — 264—267. l.

²⁹ Hajdú-Bihar megyei lt. Debrecen. — Különböző tartalmú irományok, 926. sz.

Felcsékesek lévén és nyomorultul élvén, jól lehet M.
Gábor leányjainak, sőt a diff. prob. ügyében Debreczen
és Sasváron Jánosai négyezer kézzel, sőt a
bent mindennemű sefundaltatott sokaságát jól képe, de
E. kerék meg eddig nem tapasztaltván nem csak a nyomor
vendi főként bannak velük, hanem más sokakat is fel
kugyitak; azért ha M. Fő Gábor és a nyomorosság egyenlő
Gáborja járulna a felle kézzel sebesekhez, talán min.

jól lenne, azon Sasváron Város helyén lévő Házakban
egyik főszakasztani, amint más lent is a munkáit az igaz
onni társaság az Város helyén a Kórház hiányában, azokhoz
jó négyezer kézzel a Kórházban is valamely főnép
számot azottól képezésként itelelni jó ajándék, de a
fővelni, mely ismét az M. Fő Gábor és a nyomorosság M. Gá
borja ismét a felle.

3. sz. ábra: Erős Gábor mustramester jelentése a városokban gondozott rokkantak helyzetéről. Javaslat a szatmári rokkant ház felállítására. (OSZK. Fol. Hung. 1389/10. — 264—267. l. — Aláhúzás saját kiemelés)

igaz ügy mellett mindeneket elhagyott hiveinkhez... kívántató... Szere-
teti...²⁹

Dunántúlon is lehettek gondok, ezért kérte, az egyébként maga is rok-
kant Eszterházy Dániel, hogy „... az ellenség által megsebesített, csonkult,
bénult vitézi rendnek, úgy az elesettek özvegyei 's árvái sorsa enyhíthessék...
azon célra a túlsó fiscalitásokból valamely proportionata rész excindáltassék,
melynek is jövedelme a sebesek gyógyítására, 's özvegyek táplálására fordít-
tassék”.³⁰ A javaslat már azt az elgondolást is tartalmazhatta, hogy a gondo-
zásra szoruló az esetleg kijelölendő birtokon kerüljenek elhelyezésre.

³⁰ OSZK. Fol. Hung. 1389/19. — 196/v. l.

2. Rokkantak gondozása az egészségügyi intézményekben

a) A szécsényi országgyűlés határozatban mondta ki, hogy a *polgári és egyházi ispotályokba-xenodochiumokba*, egyéb rászorulókkal mellett, elsősorban a háború rokkantjait kell felvenni: „In xenodochiis, ubique sine discrimine religionis accomodentur... prae ceteris vero in bello vulnerati, qui ad belli gerendum inhabiles sunt redditi”.³¹

Már a 15. századtól kezdve találunk városi számadásokat és azokban ispotályokról adatokat. Az inkább menhelyként működő „kórházakban” orvos, de inkább sebész látta el az egészségügyi felügyeletet, magának az intézménynek pedig gondnoka (Magister hospitalensium, Spittel-Meyster) is volt.³² Egyedül a szécsényi határozat 10 egyházi ispotályt érintett.³³ A polgári és egyházi kórházak az országban szétszórtaan feküdtek, ami a rokkantak területi ellátásának kedvezett. Még akkor sem becsülhető le az ide került rokkantak száma, ha egy-egy xenodochiumban csak 1–2 invalidust helyeztek el.

Megkísértem, hogy az ispotályokban történt elhalálozásokból vonjak le következtetést. A szabadságharcot követő években ezek a szerencsétlen rokkantak valószínűleg a többi koldusok (mendici) között szerepeltek. A 18. század közepéig Sárospatakon a xenodochiumból eltemetett mendicusok között a legtöbb olyan életkorú volt, hogy a szabadságharc éveiben 25–35 éves lehetett. A temetési anyakönyv adatai nagyon szűkszavúak, messzemenő következtetést nem lehet belőlük levonni, de arra mégis figyelmeztetnek, hogy a rokkantak további sorsának kutatásában még ilyen forrásokat sem szabad figyelmen kívül hagyni. A xenodochiumokban elhalt koldusok között is lehettek olyanok, akik a szabadságharc következtében váltak özvegyekké, keresésképtelenné.³⁴ További kutatások talán meggyőzőbb adatokkal fognak szolgálni.

A rokkantak másik része az ún. *curatoriumokba* (lábadozó kórház) került, amelyeket először a hévizek környékén létesítettek. A 16. század óta (Paracelsus) a fürdőkezelés rendeltetésének megfelelő célt kezdett szolgálni. A kurucokorban sem a főurak szórakozóhelyei voltak, hanem a betegek és sebesültek kezelésére, utókezelésére használták azokat.³⁵ A curatoriumi kezelésben a prevenciót, a rokkantá válás megelőzését kell meglátnunk. A kezelés után megfelelő ruházattal látták el a katonákat, ami arra enged következtetni, hogy egy részük szolgálatképesen, vagy csökkent szolgálatképességgel a csapatokhoz került vissza.³⁶ Az volt a távolabbi terv, hogy hasonló intézményeket minden katonai körzetben létesíteni fognak, de a terv megvalósulásáról csak a dunántúli Mihályfa esetében van bizonyítékunk.

Hosszabb-rövidebb ideig curatoriumban is kezeltek súlyos, a későbbiekben harcra alkalmatlanná váló sebesülteket, rokkantakat.³⁷ Fel-

³¹ OL. P—1776. Balassa csal. lt. No. 24. 1705. okt. 6. — OSZK. Fol. Hung. 1389/27. — 38/v. 1. (Kálmániczay csal. lt.)

³² *Fejérpataky L.*: Magyarországi városok számadáskönyvei. — Bp. 1885. MTA. — 72., 77., 371., 390., 520., 540., 596. l.

³³ *Bende K.—Esze T.—Maksay F.—Pap L.*: Ráday Pál iratai, 1703–1706., ill. 1707–1709. I–II. k. — Bp. 1955 — 1961. MTA. I. k. 370–385. l. — OL. P—566. Radvánszky lt. XXV. cs. 37. sz.

³⁴ OL. Filmarchívum. A. 1000. Sárospatak. Rk. 318/2.

³⁵ *Dieppen, P.*: Geschichte der Medizin, I. — Berlin, 1949. Gruyter. — 261., 309. l. — *Gortvay Gy.*: Újabbkori magyar... i. m. 136. l. — *Magyar—Kossa Gy.*: Magyar Orvosi... i. m. 32. p. a 11 lapon. — *Thaly K.*: Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi korból. — Bp. 1885. Ráth. — 43. l. — OSZK. Fol. Hung. 1389/10. — 172/v. l. — Uo. 1389/19. — 168—169., 321. l.

³⁶ OSZK. Fol. Hung. 1389/10. — 172—173. l.

³⁷ *Thaly K.*: Gróf Eszterházy... i. m. 757—758. l. — OSZK. Fol. Hung. 1389/19. — 168—169. l.

tételezhető, hogy Eszterháznak idézett felterjesztése és javaslata a curatoriumból kikerülő rokkantak további sorsának biztosítása érdekében íródott. to bol

b) Közép- és Kelet-Európában abban az időben még ismeretlen volt a rokkantház. A kuruc hadvezetés komolyan foglalkozott rokkant-kórházak létesítésének gondolatával. A terveket és a tárgyban kiadott rendelkezéseket a legnagyobb figyelemmel kell tanulmányoznunk, mert hazánkban, európai viszonylatban is, úttörő tevékenységet jelentett. Sajnos, nincsenek meggyőző adataink arról, hogy mennyiben valósult meg a rokkantházakkal kapcsolatos elképzelés és egyáltalán működtek-e. Bizonyítékok hiányában csak annyit le-

6. Várm. ollyanok is a Regiment Ad Sextum etc. Inhabilitáltak
 ben, a kik in dubio hódolnak, & suntolat gúnigus Polyalattjokéir
 galatra, kiknek kedve van, az maradványát a Szemében a Patakban

Wellen segélent téreccerent Obiústamnak, az Comandir de graatt az
 inhabilitáltak nemellyeké pedig sáhnallak, az egy pedig az kéremate
 La fust és Sebelymat etc. Szemében a Patakban a kiknek
 gúnigusok meg jseemellén, az szemekbe vagy tagjokban meg fú-
 zok a mindannyian bregattat
 sunake el a Comandir, gúnigusokéir hódolnak képen, de g
 araggá nélkül gúnigusokéir hódolnak képen, de g
 adandán a Patakban a kiknek hódolnak képen, de g
 nungjuk, az a nélkül bregattat az meg fúgattak az erejű Vésű Rend tart
 nakel, vár bregattat az erejű hódolnak képen, de g
 -Itmossacél ő Négdának gúnigusokéir hódolnak képen, de g
 W. h. Patakban a kiknek hódolnak képen, de g

4. sz. ábra: Rákóczi döntése szerint, a hadiszolgálatból elbocsátott rokkantak a Patakon és Munkácson létesítendő „Ispitályokba” kérhetik elhelyezésüket. (OL. Rákóczi szh. lt. G—16. I. 2. d. No. 505. — Aláhúzás saját kiemelés) 1 i

het elfogadni, hogy akartak tenni valamit, de a háború tragikus és gyors folyása, valamint az ország súlyos anyagi helyzete miatt, kevés valósult meg a szép elgondolásokból.

A Szent-Iványi-féle palotás (udvari) karabélyos ezred 1706. júl. 14-én kelt felterjesztésében, ill. a Rákóczi által rávezetett resolutioban történik először említés a rokkant-kórházakról. Az ezred kéresében az vetődik fel, hogy a harcceptelenné vált katonák megtarthatják-e ruházatukat, továbbá, hogy számíthatnak-e egyéb segítségre is. A fejedelem döntése félre nem érthető: „Az inhabilitsek, hogy disconsolate (kárpótlás nélkül) hűséges szolgálattjokért ne maradvanyanak . . . és valakiknek az Szemekben vagy tagjokban meg fogyatkozottak közöl kedvek léssen, hogy kegyelmességünkben oda haza csendességben tapltatassanak, Patakon és Munkácson az meg fogyatkozott erejű V[it]ézlő rend tartatására erigalendő Ispitályokba accomodaltatni fognak az

holot rendes praebendajok (illetményük) s ruhazattyok meg fog jární³⁸ (4. sz. ábra). — Körösi György udvari főkomornyik terjedelmes elszámolásaiban nincs egyetlen tétel sem arról, hogy a munkácsi, vagy a sárospataki rokkant-ispotályra történt volna valami kifizetés. — Sárospatakon a szabadságharc alatt és után működött xenodochium, de a rendelkezésre álló iratokból nem tűnik ki, hogy azt rokkantak elhelyezésére használták volna.³⁹ Mindkét város Rákóczi birtoka volt, a kérdés és döntés a szabadságharc középső időszakában született, így feltételezhető, hogy valami talán mégis történt a megvalósulás terén.

Erős Gábor mustramesternek már idézett, 1708 májusában kelt jelentésének a rokkant ellátás megoldására vonatkozó javaslatával szeretnék foglalkozni. A városokban tapasztalt bizonytalan gondozás miatt írja Bercsényinek: „Azért, ha Méltóságos Fő Generalis és Locumtenens kegyelmes Gratiája járulna a' féle szegény sebesekhez, talán tán jól lenne Szatthmar vára heljén (a szatmári várat ui. Rákóczi lebontatta) levő Hazakbul egyet szakasztani, mivel másként is naponként a Szatthmári lakosok az Váras heljén epítvén, ki szallanak, azokhoz jó reájuk vigyázó embert deputalni és valamely Beneficiumot azoknak szükségekre ételekre, gyógyításokra confernalni (juttatni), mely irant is az Méltóságos Fő Generalis és Locumtenens Úr Gratiáját implo-rálljuk (eskedeljük)”. A felterjesztésre írt resolutioból arra lehet következtetni, hogy Bercsényi intézkedett a kérdés rendezésére: „vagyon azirant rendelés mellyet valamint ezen a földön, úgy szintén túl a Tiszán is effectusba fogh rövid időn vitetödni, eddig ha mi fogyatkozások lött volna is” (3. sz. ábra második része).⁴⁰ A döntésből nem lehet pontosan megállapítani, hogy a városoknak az ispotályi alaplóból történő hatékonyabb támogatásáról van-e szó, vagy esetleg a szatmári rokkantház és gondnokának kijelöléséről is, de az iratváltás biztosan a rokkantak érdekében történt. — A Szatmár megyei levéltár anyagában nem találtam idevonatkozó adatot; talán a jelenleg nem hozzáférhető szatmári városi számadások többet mondanának.

ÖSSZEFOGLALÁS

Eddig a kutatók alig foglalkoztak a hadigondozás kuruckori helyzetével, pedig ebből is nyerhetünk adatokat a magyar katonaegészségügy történetéhez. A kérdés szociálpolitikai jelentőségét *Esze Tamás* ismertette, de történelmi aspectusban való elemzése, sem orvosi, sem katonai szempontból még nem történt meg.

Rákóczi és a kuruc államvezetés humanizmusának értékét nem csökkenti az a tény, hogy az akkori szabadságharcos népi hadseregben a hadigondozás rendezése politikai szükségszerűség volt. Tiszteletreméltó a súlyos anyagi gondokkal küzdő ország áldozatkészsége, még akkor is, ha a rászorultak száma lényegesen meghaladta a segélyezés lehetőségét.

A kurucok az akkori Európában szokásos rokkantellátási formákat alkalmazták. A rászorultaknak egyszeri pénz-, vagy gabonasegélyt, gyakran közhelyviselés alóli felmentést, kisebb számban tartósabb járadékot nyújtottak. Különösen alá kell húzni, hogy Rákóczi a hadban szolgáló katona fele-

³⁸ OL. Rákóczi szh. lt. G—16. I. 2. d. No. 503. (Pag. 1153—1156.)

³⁹ OL. Rákóczi—Aspremont lt. G—15. Caps. A/1. Fasc. 7. (Pag. 23., 188—219). *Expensa pecuniaria in rem Sereniss. Principis; ill. Erogationes ad a 1711.* — OL. Rákóczi szh. lt. G—19. II. 3. H. Tom. V. (Pag. 21., 628.) Körösi György komornyik és Szalontay János commissarius erogatioi 1709-ig. — L. még 34. sz. jegy.

⁴⁰ L. 28. sz. jegyz.

ségének, gyermekének is adott mentesítést az úrdolga, adó, beszállásolási és szekerezési kötelezettség alól. Tényleges katonák családjáról való gondoskodást az európai feudális államokban csak a 18. század utolsó harmadától tapasztalunk.

Közép- és Kelet-Európában úttörő elgondolás volt a rokkantkórházak létesítése. A fejedelem előtt a franciaországi Hôtel des invalides példája lebegett. Az ország tragikus anyagi helyzete és a szabadságharc viszonylag gyors foyása miatt, bizonyíthatóan csak kevés valósult meg a szép elgondolásból. További kutatások még hozhatnak adatokat felszínre.

*
* * *

Tudatában vagyok annak, hogy súlyos hiba lenne, ha a rokkant ellátásban, vagy a háborús ellátás bármely területén, az elgondolásokat, terveket egyenlő értékűnek tartanánk a sokszor csak szerény mértékű megvalósulással. Mégis az a meggyőződés, hogy a hadigondozásban kimutatható eredmények megkapó színeket csillogtatnak meg a Rákóczi-kor szociális szemléletéről és humanizmusáról.

Д-р Л. Такач подковник м/са.:

ВОЕННОЕ ПОПЕЧЕНИЕ ВО ВРЕМЯ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ РАКОЦИ (1703—1711)

Автор изучал вопросы военного попечения в период освободительной борьбы Ракоци. Найденные материалы в литературе он дополнил своими архивными исследованиями, систематизировал их и осветил вопрос в историческом аспекте. Заслуживает внимания та готовность к жертве, которую проявили руководители куруцкой государства, борющегося с тяжелыми заботами, взяв на себя заботу об инвалидах и родственниках солдат. Военное попечение, в сущности, осуществлялось по обычным принципам тогдашних европейских властей. В то время в феодальных государствах было единственное распоряжение Ракоци, по которому семья вступающего на военную службу, освобождалась от обязательного крепостного труда, от военного расквартирования и от перевозок и налога. Но ясно нам надо видеть и то, что забота о родственниках, инвалидах, вдовах и сиротах крепостных крестьян, которые составляли основу куруцкой армии, борющейся за свободу, была продиктована не только гуманизмом, но и политической необходимостью. Мысль о создании госпиталей для инвалидов была передовой для Средней и Восточной Европы того времени. Пока еще в наших руках нет доказательств о работе этих госпиталей. Оказание помощи многим раненым и многочисленным бедным семьям превышало возможности обедненной страны, поэтому несоответствие между требованиями и их удовлетворением было неизбежно. Причиной лишь частичного осуществления планов, связанных с военным попечением, был сравнительно быстрый и трагический исход освободительной борьбы. Военное попечение куруцкой эпохи при всех его недостатках является прекрасным выражением гуманизма.

Dr. L. Takács, Oberst des Medizinischen Dienstes:

KRIEGSFÜRSORGE WÄHREND DES FREIHEITSKAMPFES VON RÁKÓCZI (1703—1711)

Verfasser studierte die Fragen der Kriegsfürsorge in Verbindung mit dem Rákóczi'schen Freiheitskampf. Die in der literatur befindlichen Daten ergänzte er mit eigenen archivarischen Forschungsergebnissen, ferner systematisierte sie und

stelle die Frage aus einem historischen Aspekt ins rechte Licht. Verfasser schätzt als einen ehrenwerten Opfermut das Vorgehen der Staatsverwaltung der Kurutzen, welche trotz ihrer schweren materiellen Lage die Sorgen der Invaliden und deren Angehörigen über sich genommen hatte. Die Kriegsfürsorge geschah im Wesen laut der bei den damaligen europäischen Mächten üblichen Grundlagen. Es war in den damaligen feudalen Staaten eine in ihrer Art allein stehende Sache die Anordnung Rákóczi's, wonach die Familien der im Felde stehenden Soldaten von der obligatorischen Fronarbeit, von militärischer Einquartierung, der Landfuhr und den Zollen entlastet wurden. Hingegen muß man darüber im Bilde sein, dass die Fürsorge von Soldatenangehörigen, Kriegswitwen und Waisen, über den Humanismus hinaus, auch politischer Notwendigkeit nach geschah. Hauptsächlich hatte sie eine politische Bedeutung im Falle der Fronbauern, die im Freiheitskampf eine Massenbasis der Kurutzenarmee bildeten. In Mittel — und Osteuropa galt die Errichtung von Spitälern für Kriegsinvaliden als eine bahnbrechende Vorstellung. Es gibt noch keine ausreichenden Beweise um deren Tätigkeit überzeugend bestätigen zu können. Die Untersützung vieler Verwundeten sowie zahlreicher, ins Elend geratener Familien überstieg die Leistungsfähigkeit des verarmten Landes, so daß ein Mißverhältnis zwischen Ansprüchen und Befriedigung der Bitten unvermeidbar war. In der Tatsache, daß die Pläne in Verbindung mit der Kriegsfürsorge lediglich teilweise realisiert werden konnten, kam auch dem relativ raschen und tragischen Verlauf des Freiheitskampfes eine Bedeutung zu. Trotz ihren Mangelhaftigkeiten war die Kriegsfürsorge des Kurutzenalters eine glänzende Manifestation des Humanismus.